

Werken met bronnen. Hoe beoordeel je bronnen op betrouwbaarheid, bruikbaarheid en representativiteit?

Albert van der Kaap

Het ontwikkelen van historisch besef en het aanleren van historisch denken en redeneren, dat is waar het bij het vak geschiedenis om draait, om het beschrijven, vergelijken en verklaren van historische verschijnselen. Dat doet de historicus en, als het goed is, de leerling aan de hand van (zelf geformuleerde) historische vragen, waarbij hij historische (meta) begrippen gebruikt en zich een beeld vormt van de tijd (contextualiseren). Uitspraken over het verleden onderbouwt hij met argumenten die gebaseerd zijn op bewijs uit bronnen (Van Boxtel en Van Drie, 2008).

Het gaat, zoals Arie Wilschut (2002) het verwoordt, over competent handelen dat behoort bij de discipline geschiedenis: feiten controleren, respect tonen voor feiten en deze niet verdonkeremen als ze je niet aanstaan. Hij is zich ervan bewust dat andere tijden fundamenteel 'anders' zijn dan de eigen tijd, hij is geneigd zaken in de context daarvan te interpreteren, begrip te tonen voor continuïteit naast verandering, opzoek te gaan naar causale verbanden. Hij is zich ervan bewust dat geschiedenis een interpretatief vak is en dat interpretaties van elkaar kunnen verschillen, maar toch allemaal 'waar' kunnen zijn, mits deugdelijk onderbouwd.

Een van de belangrijkste dingen die de historicus moet kunnen is verantwoord omgaan met historische bronnen, die hij moet kunnen gebruiken als bewijsmateriaal in een historische redenering. Daartoe moet hij bronnen kunnen beoordelen op betrouwbaarheid en bruikbaarheid en moet hij kunnen beoordelen in hoeverre bronnen representatief zijn.

Dit is een uitermate complexe vaardigheid, waaraan de omschrijving op de website *geschiedenisexamens* bijvoorbeeld zeker geen recht doet: *'Je moet de betrouwbaarheid van bronnen vaststellen, d.w.z. laten zien dat de bronmaker/schrijver betrouwbaar is'. Dit wordt meestal gevraagd in de vorm 'dat je moet aangeven waarom een bron juist wel of juist niet betrouwbaar is ... Een bron is betrouwbaarder als de bronmaker aanwezig is/getuige is; als hij/zij onpartijdig is en als hij/zij de waarheid wil vertellen. Daarom is een dagboek een betrouwbare bron, en zijn de memoires van een politicus dat niet.'*¹

Het oordelen over de betrouwbaarheid (bruikbaarheid en representativiteit) van bronnen is geen op zichzelf staande, losse activiteit, maar is alleen mogelijk als deze bronnen worden geanalyseerd in relatie tot een **heldere, duidelijke** vraagstelling. Zonder een dergelijke vraagstelling is het beoordelen van de betrouwbaarheid van bronnen onmogelijk. Een bron kan namelijk betrouwbare informatie bevatten voor de ene vraag, maar onbetrouwbare voor een andere vraag.

Bovendien kan de informatie wel betrouwbaar zijn, maar ook eenzijdig of onvolledig. De leerling zal zich ook hiervan bewust moeten zijn, zeker als hij echt onderzoek doet en niet alleen maar een vraag

¹ <http://www.geschiedenisexamens.nl/historische-vaardigheden.html>

beantwoordt over een bron vanuit de vraag: 'stel dat je ...'. Daarnaast moet hij zich afvragen of een auteur bewust essentiële gegevens weglaat.

Redeneren over en met bronnen

Het is belangrijk onderscheid te maken tussen redeneren **over** en **met** bronnen. Om de betrouwbaarheid van de bron en de informatie in de bron vast te stellen is het van belang antwoord te geven op een aantal vragen. Voor iedere vraag moet je vervolgens afzonderlijk bepalen of het antwoord van belang is voor de betrouwbaarheid van de bron/informatie.

Lang niet altijd kun je een antwoord op alle vragen vinden en dan moet je beoordelen in hoeverre het belangrijk is dat die informatie ontbreekt.

Betrouwbaarheid van een bron

Redeneren over bronnen

Welke vragen moet je stellen?

1. Wie is de auteur van de bron? Welke functie had hij of welke rol speelde hij?
2. Was de auteur ooggetuige van de gebeurtenis waarover hij schrijft?
3. Had de auteur van de bron er belang bij om deze informatie te verstrekken en/of kan hij een reden gehad hebben om de informatie 'te kleuren'?
4. Kan hij bewust of onbewust informatie hebben weggelaten?
5. Wanneer is de bron gemaakt? Is de bron gemaakt ten tijde van de gebeurtenis of pas (veel) later?
6. Waarom is de bron gemaakt (met welk doel)?
7. Voor welk publiek is de bron bedoeld?
8. Waar is de bron gemaakt? Is de bron gemaakt in de directe omgeving van de gebeurtenis?
9. Wat is het voor soort bron? Een dagboek, brief, krantenartikel, feitelijk verslag, propagandamateriaal of een officieel document.

Redeneren met bronnen

Welke vragen moet je stellen als je aan de slag gaat met de informatie in de bron?

- wat voor (historische) feiten /meningen/interpretaties bevat de bron?
- welke informatie bevat de bron niet (terwijl die wellicht verwacht mocht worden)?

Bruikbaarheid van een bron

Voor zowel redeneren met als over bronnen moet rekening gehouden worden met de bruikbaarheid. Deze is:

- groter naarmate de informatie uit de bron betrouwbaarder (of verifieerbaar) is in relatie tot een vraagstelling;
- groter naarmate de informatie uit de bron representatiever is in relatie tot een vraagstelling.

Representativiteit

Bij de beoordeling van de representativiteit van een bron moet je kunnen laten zien dat de beschrijving van één geval mogelijk een uitzondering kan zijn. Bij de beoordeling van de representativiteit van een bron ingaan op:

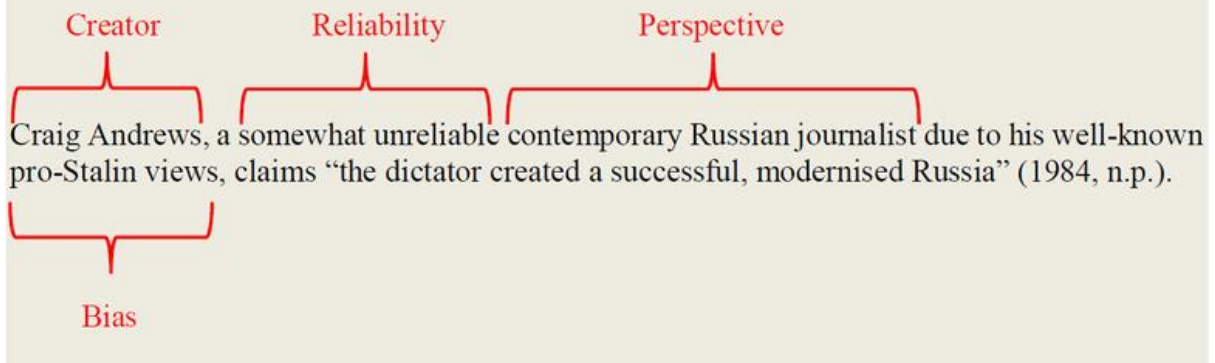
- de vraag over hoeveel informatie een maker kon beschikken
- de vraag hoe algemeen geldig de inhoud van de bron is

Essays

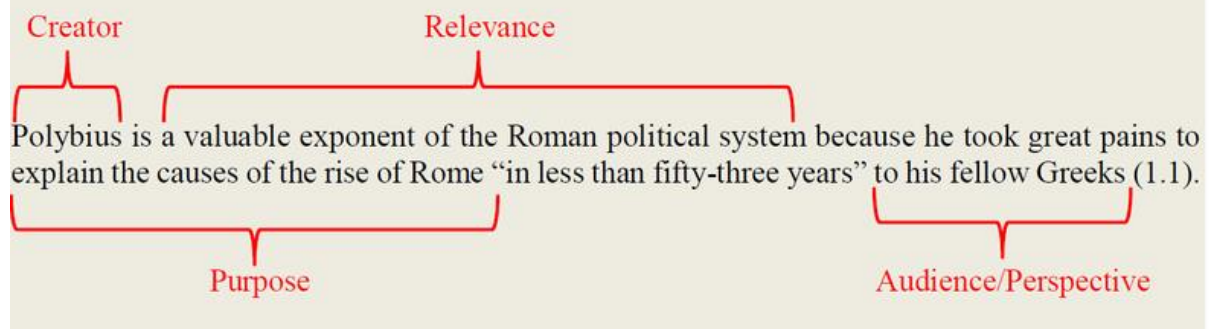
Er zijn landen waar, in tegenstelling tot Nederland, veel aandacht wordt besteed aan het schrijven

van essays. Op een website over 'history skills'² vond ik volgende mooie voorbeelden van de manier waarop je in een essay (maar natuurlijk ook in antwoorden op toets- en examenvragen) kunt ingaan op betrouwbaarheid:

Example for how introduce reliability:

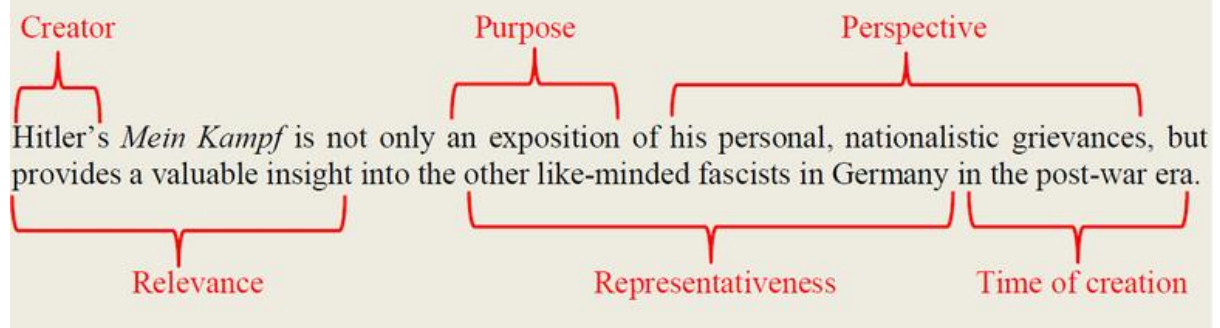

Example for how introduce relevance:

Over het beschrijven van het belang van een bron en de mate waarin de bron representatief is, staat er dit voorbeeld:

Example for how discuss relevance and representativeness:

Frederik II

² <https://www.historyskills.com/source-criticism/incorporating-evaluation/>

In het vwo-examen (eerste tijdvak) van 1999 stonden twee vragen waarin leerlingen de betrouwbaarheid van bronnen moesten beoordelen. In hoeverre voldeden deze opdrachten aan bovenstaande criteria?

Dat het onmogelijk is om in deze opdrachten te redeneren over de bronnen wordt meteen duidelijk. De bronnen bestaan namelijk, zo luidt de toelichting op de bronnen, uit fragmenten van twee Arabische kronieken, waarvan de betrouwbaarheid onduidelijk is. Verder geen informatie, niet wie de auteur(s) is/zijn, niet waar en wanneer de kronieken zijn gemaakt, noch voor wie ze bedoeld waren.

De eerste vraag heeft geen betrekking op de betrouwbaarheid van de bron, maar of het een historische vraag is? In hoeverre is specifieke kennis van de kruistochten en de relatie tussen christendom en islam nodig om de vraag te kunnen beantwoorden: *Laat met behulp van twee voorbeelden, één uit bron A en één uit bron B, zien waarom het optreden van Frederik II verbazing bij de Arabieren oproept.*

Vervolgens moeten de leerlingen uit de eerste vier regels van de bron een feitelijk gegeven halen uitleggen waarom dit gegeven de bron minder betrouwbaar maakt. Belangrijk is hier het woordje minder. Kijken we naar het verwachte antwoord, dan had hier misschien beter kunnen staan mogelijk minder betrouwbaar, want de leerlingen hebben geen kennis van de samenstelling van de pages en knechten van Frederik II. Zij moeten uit het doel van de kruistochten afleiden dat het zeer onwaarschijnlijk is dat alle pages en knechten moslims zijn. Duh, zoude leerlingen tegenwoordig zeggen, nogal logisch, maar het blijft gissen, want waarop moeten zij hun oordeel baseren, niet, zoals gezegd, op kennis. Beetje logisch redeneren dus.

De Opdrachten

In 1228 ging Frederik II, keizer van het Heilige Roomse Rijk en koning van Sicilië, op kruistocht. Daarmee vervulde hij een oude belofte, die hij steeds had uitgesteld, waardoor hij kort voor zijn vertrek door de paus uit de kerk was gestoten. Frederik II kreeg na onderhandelingen met de sultan van Cairo, Al Kamel, de stad Jeruzalem in handen zonder dat er één klap gevallen was. Frederik werd vervolgens door de kadi (een islamitisch rechter) van Nabloes, Shams ad-Din, rondgeleid in de stad. Van het verblijf van de keizer in Jeruzalem zijn verschillende verslagen bewaard gebleven.

De volgende tekst is samengesteld uit fragmenten van twee Arabische kronieken, waarvan de betrouwbaarheid onduidelijk is.

Bron A

Vervolgens begaven wij ons naar de al-Aksa moskee. Hij bewonderde de bouw hiervan, evenals van de Rotskoepel. Hij was gefascineerd door de schoonheid van de preekstoel en besteedde de treden van de trap. Toen hij naar beneden kwam, pakte hij me bij de hand en sleepte hij mij opnieuw naar de al-Aksa. Daar kwam hij een priester tegen die met de bijbel in de hand naar binnen wilde gaan. De keizer viel grof tegen hem uit: „Wat heb je hier te zoeken? Bij God, als een van jullie hier nog een voet durft te zetten, zal ik hem zijn ogen uitsteken!” De priester ging bevend van angst weg.

Bron B

Toen het tijdstip van het middaggebed was aangebroken en de oproep van de moëddzin 1) klonk, stonden al zijn pages 2) en knechten op, evenals zijn leermeester, een Siciliaan met wie hij alle hoofdstukken van 'Logica' (een boek van Aristoteles) las, en zij spraken hun gebed uit, want zij waren allemaal moslims. (...)

Al-Kamel had aan de kadi van Nabloes, Shams ad-Din, opdracht gegeven de moëddzin te zeggen dat ze tijdens het verblijf van de keizer in Jeruzalem niet hun minaretten moesten beklimmen om in de heilige wijk tot gebed op te roepen. De kadi vergat het aan de moëddzin te vertellen, en dus beklom de moëddzin Abd al-Karim bij het ochtendgloren zijn minaret en begon de verzen uit de koran over de christenen op te zeggen, zoals „God heeft geen zoon”, wat op Jezus, zoon van Maria sloeg en meer van zulke teksten. Die ochtend riep de kadi Abd al-Karim bij zich en zei: „Wat heb je gedaan? Het bevel van de sultan was toch zus en zo.” Hij antwoordde: „U hebt het me niet verteld, het spijt me.” De tweede nacht deed hij geen oproep. De volgende ochtend riep de keizer de kadi (...) en zei: „Kadi, waar is de man die gisteren de minaret besteeg en deze woorden sprak?” De kadi vertelde hem van de opdracht van de sultan. „Daar heb je verkeerd aan gedaan, kadi; zou jij je gewoonten en recht en geloof voor mij veranderen? Als jij in mijn land zou verblijven, zou ik dan opdracht geven de klokken voor jou te laten zwijgen?”

- 1) moëddzin = oproepeer tot het gebed
- 2) page = schildknaap

Ontleend aan: A. Maalouf, Rovers, Christenhonden, Vrouwenschenners, de kruistochten in Arabische kronieken, Utrecht/Antwerpen 1986, pag. 249-250; en: Arab Historians of the crusades, selected and translated from the Arabic sources by F. Gabrieli, translated from the Italian by E.J. Costello, London 1997, pag. 274-275

Gebruik bron A en B

Het optreden van Frederik II heeft de Arabieren verbaasd.

4 p Laat met behulp van twee voorbeelden, één uit bron A en één uit bron B, zien waarom het optreden van Frederik II verbazing bij de Arabieren oopriep.

Maximumscore 4

Uit het antwoord moet blijken dat de verbazing betrekking heeft op de – voor Arabieren – opmerkelijke houding van Fredrik II tegenover religieuze zaken:

- In bron A bedreigt Frederik II een christelijke priester, die met de bijbel in de hand de moskee betreedt. 2
- In bron B legt Frederik II een opmerkelijke inschikkelijkheid en respect aan de dag tegenover islamitische gewoonten en praktijken, bijvoorbeeld door de moëddzin wél anti-christelijke teksten te laten omroepen. 2

Gebruik bron B

Sommige historici twijfelen aan de betrouwbaarheid van deze bron.

2 p Haal uit de eerste vier regels van de bron een feitelijk gegeven en leg uit waarom dit gegeven de bron minder betrouwbaar maakt.

Maximumscore 2

Uit het antwoord moet blijken dat bron B meldt dat alle pages en knechten moslims zijn. Dat lijkt gezien het doel van de kruistocht en Frederiks positie een sterk overdreven voorstelling van zaken. Deze overdrijving doet afbreuk aan de betrouwbaarheid van de bron.

Referenties

Drie, J.van & Van Boxtel, C. Van (2008). Historical reasoning: towards a framework for analyzing students' reasoning about the past. *Educational Psychology Review*, 20(2), 87-110.

Wilschut, A.H.J. (2002) Historisch besef als onderwijsdoel, verkregen op 14 maart 2011 van <http://members.casema.nl/wilschut/onderwijsdoel.PDF>